

Kelet-ázsiai jogrendszerek

Szerző: Tamás Csaba Gergely

Affiliáció: megbízott oktató, PPKE JÁK

Rovat: Jogösszehasonlítás

Rovatszerkesztő: Fekete Balázs

Lezárás dátuma: 2017.07.10

Idézési javaslat: TAMÁS Csaba Gergely: „Kelet-ázsiai jogrendszerek” in JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Jogösszehasonlítás rovat, rovatszerkesztő: FEKETE Balázs) <http://ijoten.hu/szocikk/kelet-azsiai-jogrendszerek> (2017). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

A kelet-ázsiai jogrendszerek földrajzilag összefüggő területen helyezkednek el, s ezek közül Kína és Japán jogrendszerének vizsgálatára kerül sor. Az elmúlt száz-százötven évi nyugati hatás véget vetett a japán feudalizmusnak és a kínai császárságnak, de a jogrendszer mai működésének sajátosságaira a magyarázatot éppen a konfucianizmus sok évszázados kiemelt szerepében kell keresnünk. A törvények és az írott jog szintjén például a XIX. század második felében Japán is római-germán alapokra építette a legfontosabb törvényeit, s a második világháború utáni megszállás egy demokratikus alkotmányt eredményezett, de a társadalom szabályozó erői között mindig privilegizált helyet képvisel a szokás és hagyomány világa, ebből fakadóan pedig a peres eljárásokkal szembeni idegenkedés, a joggal szembeni ellenérzés és a családi kötelékek fenntartására irányuló törekvés. Kína esetében a nyugati hatás szintén a XIX. század második felétől számítható, azonban a kezdeti római-germán modellt 1949 után a szovjet jog váltotta fel. A fentiek alapján a vizsgálódás nem mellőzheti a kulturális és történeti tényezők bemutatását sem, mivel az írott jogszabályok és az érvényesülő jogi és társadalmi normák kettőssége szintén a kelet-ázsiai jogrendszerek sajátosságaihoz tartozik.

Tartalomjegyzék

1. **A jogrendszercsoport földrajzi jellemzői**
2. **A jogrendszercsoport mint egész története**
 - 2.1. Konfucius szerepe és az egységes Kína létrejötte
 - 2.2. A kínai hatás időszaka Japán történetében
 - 2.3. A nyugati hatás kérdése a kelet-ázsiai jogrendszerek esetében
 - 2.3.1. „Japán szellemiség, nyugati technika”
 - 2.3.2. A nyugati hatás korszakai Kínában
3. **A vizsgált jogrendszerek jellegadó kritériumai**
 - 3.1. A joggal szembeni idegenkedés
 - 3.2. A peres eljárások elutasítása – a közvetítés előtérbe helyezése
 - 3.3. A hagyományos családi kötelékek szerepe
 - 3.4. A jogértelmezés szerepe
4. **A jogrendszercsoporton belüli jelentősebb eltérések**

1. A jogrendszercsoport földrajzi jellemzői

[1] A kelet-ázsiai jogrendszercsoport földrajzi lehatárolása sem viták nélküli kérdéskör, de elsősorban Kína, Japán, Dél-Korea, Észak-Korea, Tajvan és Mongólia jogrendszere sorolható ide, ami nemcsak több, de pontosabb is mint az – európai szemüveggel és látószögből gyakran – távol-keleti jogcsalád^[1] elnevezéssel illetett térség. Mégis, ami leginkább összefogja e mintegy 1,6 milliárd lakosú területet, az a nyelvek, kultúrák és vallások párhuzamossága mellett a kínai, elsősorban ókori és európai léptékkel mérve koraközépkori Kína meghatározó szerepe és dominanciája, legyen szó vallásról, nyelvről, írásjelekről vagy éppen az állami hatalomgyakorlás kérdésköréről.^[2]

[2] Az alábbiakban a kelet-ázsiai jogrendszerek két legmeghatározóbb tagját vesszük szemügyre, nevezetesen Kínát és Japánt, s a földrajzi közelséget kiegészíti a jogi norma mellett – és sokáig helyette – érvényesülő, szokásokon és hagyományokon alapuló világrend, amelyben az írott jog szabályozó erejét megelőzte a felek közötti harmónia és a közösségi béke megőrzése. A jog kifejezés önmagában is elsősorban büntetőjogi jelentéstartalmat hordozott, híven mutatva a közösséget ért sérelem elleni fellépés előtérbe helyezését az egyéni igényérvényesítés szükségességével szemben.

[3] A földrajzi közelség és a történeti múlt Kína és a konfucianizmus szerepének bemutatását indokolja, ugyanakkor a jelenkori folyamatok megfelelő értékeléséhez az elmúlt másfél évszázad eseményeit kell górcső alá vonni.

[4] Nem elővételezve vizsgálódásaink eredményét, ehelyütt is kiemelendő, hogy Noda professzor a jogfelfogásról 1971-ben írott tanulmányában^[3] megkérdőjelezi^[4] egy egységes távol-keleti jogfelfogás létét, és azzal sem ért egyet, hogy a távol-kelet kulturálisan egységes földrajzi területet jelentene. Ugyanakkor Choi professzor az utóbbi két évtizedben éppen a távol-keleti közös jog (->*ius commune*) szükségessége mellett érvel.^[5] Mindez azt is mutatja, hogy a földrajzi egységként elfogadott terület jogi-kulturális szempontú értékelése korántsem befejezett történet.

2. A jogrendszercsoport mint egész története

2.1. Konfucius szerepe és az egységes Kína létrejötte

[5] A kelet-ázsiai jogrendszerek tekintetében – mind a mai napig tartó hatásával együtt – legelső helyen Konfucius szerepére kell rávilágítani, mivel a konfucianizmus az egész térség történetének és jelenének közös meghatározó forrása és egyben spirituális iránytűje is.

[6] Konfucius (Krisztus előtt 551–479) az egységes Kína létrejöttét megelőző Zhou-korszak meghatározó filozófusa, akinek tanításában a hierarchikus felépítésű társadalom legfontosabb alapsejtje a család, élén a teljhatalommal rendelkező családfővel. A közösségi viselkedést szabályozó normák között a rítusok (*li*) bírtak kiemelt jelentőséggel, amelyek alapja a kozmikus rend és az emberi természettel való összhang, ezzel szemben a jognak semmi erkölcsi alapja nem volt, csupán néhány ember politikai hatalomszerzésére szolgált. Konfucius szerint a *lin* alapuló kormányzat harmonikusan működik, mivel az íratlan *lit* rugalmasan lehet értelmezni, annak érdekében, hogy megfeleljen a helyzetek egyedi vonásának. A *li* leginkább etikaként, a jó és helyes viselkedés erkölcsi szabályaiként aposztrofálható, ami Konfucius tanítása alapján az alábbi öt viszonyt öleli át: uralkodó és alattvaló, apa és fia, férj és feleség, idősebb és fiatalabb testvér, valamint barát és barát. A *li* az őszinteséggel és a megbízhatósággal is párosul, amelynek szerepét a nyugati jogfelfogásban a *bona fides* és a ->*pacta sunt servanda* elvekkel azonosíthatjuk.^[6]

[7] A Krisztus előtti III. században megjelent a törvénytudók (legisták) irányzata, amely Konfuciuszal ellentétben – hasonlóan a nyugati jogfelfogáshoz – az állandó törvények (*fa*) szükségszerűségét és

az emberek törvény előtti egyenlőségét hangsúlyozta. A kínai történelemben a birodalom egységesítése a Qin-ház nevéhez fűződik, amely Krisztus előtt 221-ben Ying Zheng vezetésével egyesítette a birodalmat, központosított irányítást vezetett be, átszervezte a közigazgatást, egységesítette a pénzt és az írásjeleket, továbbá a hagyományos királyi címet császárra változtatta át, így lett ő Qin Shi Huangdi, Qin első császára. A Qin (Csin) államra a legnagyobb hatást a legista filozófus, Han Fei gyakorolta. Az egységes Kínai Birodalomban a korábbi tisztségviselőket, nemeseket megfosztották hatalmuktól, birtokaiktól, s helyükre az udvar által kinevezett, fizetett, nem örökletes tisztségviselők kerültek. Ez a struktúra egészen a birodalom bukásáig fennállt. A legisták által lefektetett törvények az egész birodalomban alkalmazandóak lettek. A legisták népszerűsége azonban hamar csökkenni kezdett, miután meghírdették a könyvégetés programját, amely alapján minden, a legista elmélettel ellentétes (leginkább konfuciánus) könyvet meg kellett semmisíteni. ^[7]

[8] A Krisztus előtt 202-ben megalapított Han-dinasztia alatt visszaállították a Qin-dinasztia alatt bevezetett kormányzati struktúrát, ugyanakkor a konfuciánus eszmék váltak ismét a meghatározóvá, a legisták egy elkülönült iskolaként működtek tovább. A legisták és a *fa* szerepe nem szorult háttérbe teljesen, mind a gazdasági, mind a politikai gondolkodásmódot befolyásolta, s ezzel magyarázható az is, hogy a Han és későbbi korokban nagyon nagy hangsúlyt kap a büntetőjog.

[9] A *li* és a *fa* közötti távolságot 653-ban a Tang-törvénykönyv szüntette meg, amennyiben a *li* erkölcsi normái törvényi (*fa*), tehát elismert és védett rangra emelkedtek. Kína egyik legjelentősebb császári korszakának, a Tang-dinasztia (618–907) kiemelkedő kodifikációs alkotása, a Tang-törvénykönyv, amelynek első változata 581 körül készült, és nagy hatást gyakorolt többek között Japánra, Koreára és Vietnámra. A törvénykönyv tizenkét könyvből és ötszázegy cikkből állt, elsősorban büntető jellegű normákat szabályozott, és jelentőségét nemcsak a kodifikáció ténye adja, hanem az is, hogy rendelkezései Konfucius tanításnak megfelelően a társadalmi harmóniát kívánták fenntartani, biztosítva a császár védelmét és a bűncselekmények szigorú elbírálását. A hierarchikus társadalomképhez igazodva a büntetőjogi felelősségre vonás is a társadalmi státuszhoz igazodott, és a hagyományos kollektív felelősségre vonás elve tekintetében sem tartalmazott előrelépést. ^[8]

[10] A *li* és *fa* mellett a Krisztus utáni I. századtól a buddhizmus is meghatározó szerepet játszott a kínai társadalomban, elsősorban az erőszakmentesség, az élet folyamataiba való belenyugvás és az élet tiszteletének hirdetésével, valamint a meditáció, az egyéni és társadalmi béke jelentőségének hangsúlyozásával.

2.2. A kínai hatás időszaka Japán történetében

[11] Japán esetében Kína hatása a Krisztus utáni VI. századtól a Meiji-korszak (1868–1912), a nyugati modernizáció időszakának kezdetéig domináns volt.

[12] A japán államiság kezdetei a Krisztus utáni III. század tájékára nyúlnak vissza, amikor a Yamato dinasztia uralma alatt egyesítették a korábban egymással harcoló törzseket, s így jött létre a yamatoi állam, amely során a Krisztus utáni VI. századtól az új, idegen vallás, a buddhizmus, továbbá a kínai konfucianizmus mintájára alkalmazott kormányzati és kulturális modellek kerültek előtérbe. E korszakból kiemelendő a Shōtoku herceg által 604-ben készített 12 cikkelyből álló „alkotmány” (万世良規 *jūshitsijō kenpō*), amely leginkább a társadalmi együttélés alapelveit tartalmazza, kiemelve az alattvalók császár iránti engedelmességét, a harmónia fontosságát, valamint a megegyezésre való törekvésnek mind a mai napig domináns eszméjét.

[13] A kínai hatások szempontjából ki kell emelnünk a Krisztus utáni VII. században végrehajtott nagy átalakulást, a *Taika* (大化) reform, amely kezdetének a 646 újév napján kiadott kiáltvány tekinthető. Ennek alapján a császár hatalma az egész országra kiterjedt, s a korábban törzsi

ellenőrzés alatt állt földterület és a lakosság császári fennhatóság alá került. A korszak legjelentősebb szabálygyűjteménye a *taihō-ritsuryō*, amelyet 701-ben adtak ki, majd később bővítettek. *Taihō* szó szerint nagy törvényt jelent, és merítve a Tang-kódexből a törvénykönyv elsősorban büntető (*ritsu*) és közigazgatási (*ryō*) jogi normákat tartalmazott, továbbá az alattvalók nevelését tűzte ki célul a konfuciánus tanok alapján. Szintén kínai hatásra – a Tang-dinasztia fővárosának mintájára – kiépült első állandó fővárosként Nara (710–794).^[9]

[14] A kínai hatások tekintetében a katonacsaládok (szamurájok) egymást váltó, több évszázados uralma alatt kifejlesztett hűbéri rendszer helyett a modern kor megértése szempontjából legjelentősebb időszakra, a Tokugawa-korszakra (1603–1867) kell kitérni. A Tokugawa sógunátus hatalmának ideológiai alapjául a neo-konfucianizmust választotta, az ország egységét a szuverén uralkodó és az alattvalók hierarchikus viszonya biztosította. Ezt segítette elő a szigorú kasztrendszer, amelynek élén a samurájok (*shi*) álltak, őket követte a köznép, a földművesek (*nō*), a kézművesek (*kō*) és a kereskedők (*shō*).

[15] A hierarchikus viszonyok azonban a társadalmi béke megőrzésében is nagy szerepet játszottak. Mind a faluközösségek elöljárói, mind a családfők felelősek voltak azért, hogy a hatalmuk alatt lévők között ne keletkezzen viták. Ehhez hozzájárult az is, hogy a viták kerülése, a harmónia fenntartása, az egyéni érdek helyett a közösségi béke előtérbe helyezése létfontosságú volt.

[16] A császári hatalom ekkoriban névleges volt, a tényleges első számú vezető a sógun volt, aki minden kulcspozícióba samurájokat helyezett.^[10] Ebben a korszakban, a samurájuk kiváltságos társadalmi helyzetbe kerültek, uruknak teljes hűséggel tartoztak; ahogyan ezt számukra a *bushidō*, a 'samurájok útjának' törvénye meghatározta.^[11] Külön ki kell emelni, hogy e korban szintén a kínai hatáshoz kapcsolódik a buddhizmus jelentős szerepe.

[17] Ezt az időszakot leggyakrabban *sakoku jidai* (鎖国時代) a bezárkózás, az elszigetelődés századainak is nevezik, ami arra utalt, hogy Japán 1637-től nem tartott fenn kereskedelmi vagy diplomáciai kapcsolatokat egyetlen egy nyugati hatalommal sem. Ez alól csak Nagaszaki kikötője volt kivétel, ahova holland hajók futhattak be. A bezárkózás egyik közvetlen okaként a kereszténységet kell megemlítenünk.^[12]

[18] A korszak különös jellemzője a belső és külső béke, az erős államszervezet, valamint egy szigorú, hierarchikus társadalmi rendszer. A közigazgatási-büntető jellegű jogszabályok címzettje a hivatalnokréteg volt. A társadalmi rend fennmaradását nem jogi, hanem sajátos társadalmi normák segítették, mint például a *giri*. A *giri* az érintett felek hierarchikus társadalmi rendben betöltött státuszától és az adott kérdés jellegétől függő, erkölcsi kötelesség.^[13]

2.3. A nyugati hatás kérdése a kelet-ázsiai jogrendszerek esetében

[19] Japán esetében beszélhetünk elsősorban közvetlen nyugati (római-germán, valamint angol-amerikai) joghatásról. Míg a kontinentális jogi hatás a Meiji-korszak (1868–1912) modernizációját kísérte, addig az angol-amerikai hatás elsősorban a második világháborút követő amerikai megszállás alatt elfogadott új alkotmány esetében érhető tetten. Kína esetében egészen a több évezredes császárság utolsó éveig kellett várni a kontinentális jogok bizonyos fokú – és átmeneti – recepciójára, míg Korea esetében a kontinentális jogok (-> [a kontinentális jogrendszerek](#)) recepciója elsősorban Japán gyarmatosító politikájának volt az eredménye a XX. század első felében.^[14]

2.3.1. „Japán szellemiség, nyugati technika”

[20] Ehelyütt is ki kell emelnünk, hogy a Meiji-korszak reformjainak legfontosabb eredeti céljai, nevezetesen a modern japán állam megteremtése, a gyarmatosítás lehetőségének elkerülése és ezáltal a fejlett nyugati hatalmak sorába való belépés minden tekintetben megfelelt a „kiválni Ázsiából és európaivá válni” ideológiának.^[15]

[21] A modern japán állam megteremtésében kulcsszerepe volt a modern jogrendszer kiépítésének, amely felülről vezérelt reformok révén, európai, döntően francia és porosz jogtudósok Japánba hívásával, valamint japán vezető jogászok Európába küldésével valósult meg.

[22] A jogalkotásban először a napóleoni kodifikációt tették meg példának, három ok miatt: egyrészt a francia kultúra a Tokugawa-korszak idején is ismert volt, még a hivatalnokok körében is, másrészt a kódexeket nagy elismerés övezte Európában, számos ország alapul vette törvénykönyvei kidolgozásánál, harmadrészt pedig rendszerbe foglaltan tartalmazta a legfontosabb szabályokat, s ezáltal átláthatóbb volt, mint az angolszász esetjogi rendszer (->a common law jogrendszerek).

[23] A recepció összetettségének szemléltetéseként érdemes rámutatni a jogi terminológiai kérdésekre, mivel a szabadság – egyenlőség – testvériség égisze alatt kirobbant európai felkelések követeléseit és a magántulajdon szentségét védelmező polgári törvénykönyv rendelkezéseit és koncepcióját kellett a konfuciánus etika és a *sinto* vallás emberképével, a harmónia és közösségi béke elveivel összhangba hozni. 1869-ben Mitsukuri Rinshō kapott felkérést a napóleoni törvénykönyvek fordítására, s a terminológiai nehézségek már ->a jog fogalmánál megjelentek.^[16] Mitsukuri a jog fogalmát a *kenri* szóval azonosította. A *kenri* kifejezés néhány évtized után megrögzült jelentése alapján a *ken* hatalmat, hatást, a *ri* pedig érdeket jelent: ez az értelmezés az alanyi jogot annak a gyakorlati oldaláról közelíti meg.^[17] A *rights* kifejezés japán nyelvre történő fordítása azonban nem eredményezte a jogok létrejöttét. A fogalom valódi tartalma nehezen épült be egy olyan társadalom tudatába, ahol a kötelezettségek teljesítése és a közösség elvárásainak megfelelés számított a legalapvetőbb követelményeknek.

[24] A jelentősebb nyugati missziók Japánba visszatérte, valamint az egységes Német Birodalom kikiáltása után elsősorban német tudósokat hívtak Japánba, akik az alkotmány kidolgozásában, valamint a polgári törvénykönyv és a polgári eljárásjogról szóló törvény véglegesítésében szereztek maradandó érdemeket, mint például Hermann Roesler, Otto Rudorff vagy Hermann Techow.^[18] Ázsia első írott alkotmányát Meiji császár 1889. február 11-én hirdette ki az alattvalói ajándékaként Nagy Japán Birodalom alkotmánya (大日本帝国憲法, *Dai-Nippon teikoku kenpō*) néven. Az alkotmányt több mint félévszázados alkalmazása során egyetlen alkalommal sem módosították, központi eleme az isteni személynek tekintett császár (*tennō*-rendszer (天皇) *Tennōsei*) végsőig menő tisztelete volt, amelyben minden hatalom és a szuverenitás forrása maga a császár volt, a törvényhozó–végrehajtó–igazságszolgáltató hatalom elválasztására csak részlegesen került sor.^[19] A Meiji-alkotmányban valós fékek és ellensúlyok nem érvényesültek: ez lehetővé tette egyrészt a Taishō-korszak közel tizennégy éves kabinet-kormányzását, másrészt az 1920-as évek második felétől nem tudta megakadályozni a féktelen militarizmus térnyerését.

[25] A nyugati hatás második korszaka döntően a második világháborút követő amerikai megszállás időszakára esett, kiemelve az új demokratikus államberendezkedést tükröző alkotmányt, a nemek egyenjogúságának új alkotmányos követelményét megvalósító polgári törvénykönyvi novellát, a nőkre is kiterjesztett választójogot, a szervezkedési szabadságot bevezető és a munkavállalók jogait bővítő munkajogi törvényeket, a szabad versenyt hirdető monopóliumellenes törvényt, továbbá az oktatás átalakítását. Az amerikai társadalmi berendezkedés eredményeiként megszületett amerikai törvények így „gyökeret vetettek” a szabad verseny, a demokrácia, az egyenjogúság szabályainak hagyományaitól mentes japán társadalomban.

[26] Az új alkotmányt, amely a megszálló szövetséges erők 1946. februári tervezetén alapult, s a japán parlament két kamarájában 1946 nyarán lefolytatott viták nyomán véglegesedett. 1946. november 3-án – Meiji császár születésnapján – hirdették ki, és 1947. május 3-án lépett hatályba. Számos kísérlet ellenére mind a mai napig egyetlen alkalommal sem módosították.^[20]

[27] Az alkotmány a valódi ->demokrácia létrejöttének alapjait jeleníti meg. Az első cikk értelmében a császár az állam és a nép egységének szimbóluma (天皇 *shōchō*), tehát korábbi

pozícióját elveszítve leginkább jelképes funkciókat tölt be. A kormány tekintetében az alkotmány két nagyon fontos új intézményt vezetett be. Egyrészt az alkotmány 65. cikke alapján a végrehajtó hatalmat kizárólag a kormány gyakorolja. A *tennō*t megfosztották minden korábbi végrehajtói jogosítványától. A kormány (内閣 *naikaku*) a miniszterelnökből és a miniszterekből áll, akik semmilyen katonai tisztséggel nem rendelkezhetnek. A kormány az alkotmány 66. cikke alapján a végrehajtó hatalom gyakorlása során testületileg felelős a parlamentnek. A miniszterelnököt az alkotmány 69. cikke alapján a parlament választja saját tagjai közül.^[21]

[28] A japán parlament (両院 *kokkai*) működése szempontjából is mérföldkövet jelentett a szövetséges erők megszállása és az elfogadott új alkotmány, amely bevezette a brit kétkamarás parlamenti rendszert, amelyben az alkotmány 41. cikke alapján a parlament a legfelsőbb államhatalmi szerv és a törvényalkotás kizárólagos hatáskörével rendelkezik.^[22]

[29] Az igazságszolgáltatást kizárólag a Legfelsőbb Bíróság (最高裁判所 *saikō-saibansho*) és az alsóbb bíróságok gyakorolják, azaz megvalósult a kormányzattól teljesen elkülönült, önálló bírósági hatalmi ág. Az alkotmány 81. cikke alapján a tizennégy tagból és egy elnökből álló Legfelsőbb Bíróság az alkotmányossági viták végső fóruma, azaz bármely törvény, rendelet vagy közigazgatási határozat alkotmányellenessége kapcsán a megfellebbezhetetlen, jogerős döntés meghozatalára jogosult.

[30] Az oktrojált alkotmány eredményeképpen egy valóban parlamentáris monarchia jött létre, amelyben a végrehajtó hatalmat a parlamentnek felelős kormány gyakorolja, az uralkodó jogosítványait az alkotmány pontosan nevesíti és lehatárolja, a parlament mint a legfőbb államhatalmi szerv letéteményesként kizárólagos törvényalkotási hatáskörrel rendelkezik, a bíróságok pedig függetlenek és önálló hatalmi ágat jelenítenek meg. Az alkotmány biztosítja továbbá az alapvető emberi és szabadságjogokat, beleértve a férfi és női jogegyenlőséget, a ->diszkrimináció tilalmát.^[23]

2.3.2. A nyugati hatás korszakai Kínában

[31] A nyugati jogok kínai recepciója^[24] több hullámban valósult meg, hiszen a császárság utolsó éveiben kezdődött s folytatódott a köztársaság éveiben is, továbbra is a római-germán jogi hagyományok alapján, majd 1949 után a szovjet jogi minta vált kötelezően irányadóvá.

[32] A jogi modernizáció kezdete több ponton mutat hasonlóságot a meiji-kori Japánban végbement átalakulásokkal. Maga a kiindulópont is részben azonos: Anglia a Kínával 1902 szeptemberében kötött kereskedelmi szerződés 12. cikkében rögzítette, hogy csak abban az esetben mond le a területenkívüliségi jogairól, ha Kína véghezviszi a szükséges jogi reformokat. E feltételekhez csatlakozott többek között az Amerikai Egyesült Államok és Japán is. A reformok érdekében már 1902-ben létrejött egy kodifikációs bizottság, amely hamarosan magán- és kereskedelmi jogi törvénytervezeteket készített el. Az alkotmány megalkotása érdekében is alakult egy különbizottság, amelynek tagjai tanulmányozták a főbb nyugati, valamint a japán alkotmányt, s így született meg – döntően a japán alkotmány alapján – „az alkotmány alapelvei” címen az első modern kínai alkotmány. A polgári törvénykönyv^[25] tervezete a német és japán mintán alapult, és 1911-re elkészült az első modern kínai kódex, amely öt könyvből – általános rész, dologi jog, kötelmi, családi jog, öröklési jog – állt. Megjegyzendő, hogy a családi jogi és öröklési jogi könyvek megalkotására kínai professzorok (Chu Hsienwen, Kao Chungho) kaptak felkérést, míg az első három könyv Matsuo Yoshitada japán professzor vezetésével készült el.^[26] A kódexet azonban nem hirdették ki, aminek főként szakmai oka volt: nem tartották kínai földön alkalmazhatónak az importált szabályokat. Szintén a császári korszak végén módosultak a büntetőjogi szabályok: enyhítették a büntetések szigorát, továbbá a rendőrség és büntetés-végrehajtás működését is nyugati alapokra helyezték. Ebben a korszakban születtek meg a büntető és polgári eljárásjogi törvények, valamint a bírósági törvény elfogadásával létrejött a végrehajtástól elkülönült, önálló igazságszolgáltatás is.^[27]

[33] A köztársaság időszakában a megkezdett jogi modernizáció folytatódhatott, azonban a reformok új ideológiai alapra helyeződtek a nacionalizmus, a demokrácia és a népjólét meghirdetésével. A kodifikációs tevékenységekkel öt különbizottság kezdte meg működését, s a magánjoggal foglalkozó bizottság nagymértékben átdolgozta a korábbi tervezeteket. Az alkotmányjog terén az 1912. március 11-én kihirdetett ideiglenes alkotmány bevezette a kormány parlamenti felelősségét, azonban címéből adódóan, rövid ideig maradt hatályban, s több további tervezet ellenére, tartósabb szabályozást csak az 1946. évi alkotmány biztosított.

[34] A polgári törvénykönyvet a parlament öt törvényben fogadta el, és 1929–1931 között lépett hatályba. A polgári törvénykönyv legfőbb jellemzői, hogy a német és japán modellek mellett figyelembe vette az 1907. évi svájci polgári törvénykönyvet és az 1911. évi svájci kötelmi jogi törvényt, az 1922. évi orosz polgári törvénykönyvet és az 1926-ban elfogadott török törvénykönyveket. Érdekessége, hogy a mindösszesen 1225 szakasz magában foglalja a kötelmi jogi szabályok között a kereskedelmi jogi szabályozást is. Az ország méretéből, földrajzi és kulturális különbségeiből adódóan a polgári törvénykönyv rendelkezési több helyen elsőbbséget engedtek a helyi szokásjogoknak. Jelentősége továbbá a törvénykönyvnek, hogy a nemek egyenjogúságát hirdette, különösen a házassági vagyoni jogban a férj és feleség, az öröklési jogban pedig a lány- és fiúgyermek jogegyenlőségét biztosítva. Számos további kódex született,^[28] azonban nem bizonyultak hosszú életűnek, mivel 1949-ben hatályon kívül helyezték azokat, s csak Tajvan szigetén maradtak hatályban.^[29]

[35] A második világháborút követően a győztesként kikerült Kínában béke helyett polgárháború tört ki a Kuomintang és a kommunisták között. A kommunista párt vívta ki végül a győzelmet, s így Mao Ce-tung vezetésével 1949. október 1-jén kikiáltották a Kínai Népköztársaságot. A szovjet (lenini) minta átvételét, a marxista eszme terjedését biztosította az 1949-ben kibocsátott Közös program 17. szakasza, amely eltörölt minden addig létező törvényt és rendeletet, s meghirdetésre került a szocialista törvényesség elve és elsőbbsége.^[30] Ezzel tulajdonképpen meghirdették az új, maoista *li*-rendszert, amely a konfucianizmus helyébe kívánt lépni.

[36] Mao szerint a nemzeti egység, az erős, centralizált hatalom, a földosztás, a háború okozta károk kijavítása és egy korszerű ipari bázis megteremtése volt a modernizáció alapvető feltétele. Létrehozták továbbá a legfontosabb szovjet típusú szerveket, s 1954-ben elfogadták az első formális alkotmányt, amely az 1936. évi szovjet alkotmányon alapult. A lenini úton való merev előretörés folyamatosan gyengült, mivel a szocialista törvényesség elsőbbsége nemcsak a hagyományokkal, hanem a kínai tudattal is ellentétben állt. A korszakban a jogalkotás – hasonlóan a császári korhoz – megőrizte közjogias jellegét, büntetőjogi dominanciáját és szintén a hatalom megtartásának vált a legfontosabb eszközévé.^[31]

3. A vizsgált jogrendszerek jellegadó kritériumai

3.1. A joggal szembeni idegenkedés

[37] A kelet-ázsiai jogrendszerek közös és megkerülhetetlen kiindulópontja a kínai hatás, amely elsősorban a konfucianizmus filozófiáján keresztül formálta és formálja Kína és Japán társadalmának gondolkodását.

[38] A joggal szembeni idegenkedés is hagyományos felfogást tükröz, azaz a jog az állami akarat megnyilvánulásának és megvalósításának eszközét jeleníti meg, amely viszont távol esik a személyes kapcsolatokról. A jog kifejezéshez elsősorban – annak feudális büntetőjogi eredete miatt – büntetés és börtön jelentéstartalom kapcsolódik, amelyet ezért kerülni kell. Nagyon egyszerűen – Noda professzor lassan fél évszázaddal korábbi elhíresült állítása alapján – azt is mondhatnánk, hogy a japánok nem szeretik a jogot.^[32]

[39] A legenda szerint ugyanis a jogot egy barbár törzs, a *miaok* találták fel a Krisztus előtti XXIII.

században: a büntetések segítségével tudtak rendet teremteni, ezért volt szükség törvényre (*fa*), ami őt büntetést (*xingh*) takart. A kínai nép azonban rendes körülmények között jogon kívül él, nem a bírákhoz fordul, hanem az összhang megteremtése és fenntartása vezeti tetteit.^[33]

[40] A *li* és a *fa* alkalmazásában rejlő különbséget akként is megfogalmazhatjuk, hogy a *li* előzetesen, míg a *fa* utólagosan szabályoz egy-egy tettet, cselekedetet.^[34] De arra maga Konfucius is rámutatott, hogy bíróként valóban a viták eldöntése a feladata, mégis a legjobb dolog, ami történhet, ha megszűnnek a vitát kiváltó okok.^[35]

[41] A *li* és *fa* szabályainak összeütközése esetén a kínai társadalom hagyományosan a *li*t részesítette előnyben. Ennek okát Konfucius így látja: a *fa* esetében a következmény a büntetés, az emberek célja pedig az lesz, hogy az adott büntetéseket elkerüljék. A *li* esetében azonban a társadalom maga dönti el a vitákat, s így a következmény elsősorban a szégyen, a közösség szégyene, ami valóban elrettentő hatású.^[36] A *li* és a *fa* mégsem teljesen ellentéte egymásnak, s nem is alternatívája. A gyakorlatban a *li* be nem tartását gyakran követte a *fa* alkalmazása, azaz a *li* a *fa*nak alapja. A *li* ugyanis tartalmában bővült, magában foglalta az erkölcsi normákat, amelyeknek megsértését a büntetőjog szankcionálta.

[42] A jog, a törvény az ókor többi államaitól eltérően nem isteni, természetfeletti eredetű, hanem emberi, az uralkodó által hozott és kihirdetett normákat jelenti. A korszakra jellemző – amely tág értelemben Kína esetében egészen a császárság bukásáig, 1911-ig, Japán esetében pedig a Meiji-fordulatig, 1867-ig tartott –, hogy ezek a normák döntően büntetőjogi és közigazgatási jogi szabályok voltak. A jog tehát ebben a korban leginkább egy mesterséges normarendszert jelentett, amely elsősorban büntetett. A kínai és japán jogfelfogás eme hasonlóságát csak megerősítette, hogy a jog kifejezést jelentő (□) írásjel olvasata a kínai nyelven *fanak*, japán nyelven pedig *hōnak* felel meg.^[37]

[43] A fenti történelmi előzmények indokolják Noda professzor állítását és az abból fakadó hagyományos megközelítést. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a konfuciánus jogfelfogás teljesen összeegyeztethetetlen lenne a római-germán jogfelfogással, de azt mindenképpen, hogy a kulturális különbségek jelentősek és máig sem csökkentek. A társadalmi kapcsolatok szabályozórendszere sokkal inkább a harmónia (□), aminek az olvasata kínaiul pedig *fé*, japánul pedig *wa*.^[38]

3.2. A peres eljárások elutasítása – a közvetítés előtérbe helyezése

[44] A hagyományos jogfelfogás és a joggal szembeni idegenkedés egyik leglátványosabb következménye a peres eljárásokkal kapcsolatos megközelítésben ölt testet.

[45] A kiindulópont szerint a japán társadalom tagjai a bírósághoz fordulást igyekeztek elkerülni. Egy tisztességes polgár számára a társadalom által elfogadott és reális reménynek számított, hogy nem kerül jogi eljárással kapcsolatba. A közösségi harmóniával minden formális, jogi eljárás ellentétes és szégyenteljes lépésnek számít.^[39]

[46] Az igazságosság, az erkölcs, a jog olyan erős egységet képez, hogy ha jogában is áll az illetőnek pereskedni, nem fog igazáért a végsőkéig, minden létező eljárást igénybe véve „harcolni”, mert a vita formális szerv általi eldöntése, maga a tárgyalóterem légköre idegen a japán mentalitástól. A bírósági elmarasztalás pedig megszégyenítő. Ehhez kapcsolódik, hogy a pereskedés előfeltétele egy nyilvánosan elismert jogvita fennállása, amelynek lezárására a felelős fél megállapításával kerül sor, és az ítélet meghozatalában a felek közvetlenül nem vesznek részt. Ebből következően jelentős a társadalmi elvárás, hogy jogvita ne keletkezzen, de amennyiben felmerül, akkor a kölcsönös megértés alapján rendeződjön.^[40]

[47] A viták elkerülését a középkorban a *kenka ryōseibai elv* is szolgálta, amely alapján, vita esetén mindkét felet meg kellett büntetni. A peres eljárások kerülésének fő oka egyrészt abban keresendő,

hogyan az ún. közvetítői eljárások a felek konstruktív részvételével – és bírósági határozattal azonos joghatással – vezethetnek el egy-egy vita lezárásához, mellőzve a formális anyagi és eljárásjogi szabályokat, segítve a gyors megállapodást.^[41]

[48] A XX. század hetvenes éveiben – figyelemmel Japán ipari teljesítményére és megszilárdult demokratikus államberendezkedésére – széleskörű diskurzus indult Japán és amerikai szerzők között a peres eljárások számának alakulása kapcsán. A lényegében máig tartó polémia fő kérdése, hogy az Amerikai Egyesült Államokkal összevetve mire vezethető vissza a peres eljárások alacsony száma Japánban: a bírói és az ügyvédi képesítések megszerzésének nehézségére, a peres eljárások várható elhúzódására, költségességére vagy sajátos történelmi-társadalmi preferenciákra.

[49] A lefolyt nemzetközi diskurzus alapján^[42] kimutathatóak ugyan intézményi és szervezeti különbségek, például az USA-ban egy ügyvédre kb. háromszáz fő jut, míg Japánban majdnem tízezer fő,^[43] ugyanakkor a döntő ok, hogy a japánok mélyen rögzült kulturális hagyományaik alapján nézetkülönbségek esetén előnyben részesítik az informális vitarendezést, a közvetítők igénybevételét. Ennek pedig egyenes következménye a formális eljárások elutasítása, mivel a rendelkezésre álló jogi eszközök nem előnyösek számukra. Ebből fakad, hogy a japánok előszeretettel kötnek kompromisszumokat, gyanakvással fogadnak bármilyen „egyszer és mindenkorra” (*kuroshiro wo tsukeru*) döntést, s hogy nem kedvelik a vitáknak bíróság általi eldöntését.

3.3. A hagyományos családi kötelékek szerepe

[50] Japán nyugati modernizációja és a kínai szocializmus sem tudta végérvényesen kiüresíteni a konfucianizmus filozófián alapuló, patriarchális családi viszonyokat, amelynek legfőbb jellemzője, hogy döntően a XX. századig nem jogszabályok útján, hanem a szokások szerint működtek a családok is. Az állam legalapvetőbb egységét a család alkotta, amelynek feje a teljhatalmú családfő volt. Az egész társadalom a patriarchális családi viszonyok mintájára épült fel, amelynek feje a császár volt.^[44] A Meiji-korszakban elfogadott polgári törvénykönyv^[45] negyedik könyve szabályozta a családi viszonyokat, amely alapján a családfő döntött minden vagyoni kérdésekben, a hierarchikus viszonyban a család minden tagja alárendelt szerephez jutott, s a feleségek cselekvőképtelenek voltak.

[51] Japánban a második világháborút követő polgári törvénykönyvi novella^[46] törölte el formálisan az ún. *ie*-rendszert, avagy házrendszert, amely alatt többgenerációs, vérrokonásban és vagyonközösségben élt családokat értünk, a feleségek hagyományos szolgáló szerepbe állításával, valamint az elsőszülött fiú privilegizált öröklési jogi helyzetével. A vagyonátszállást és a vagyon egy kézben maradást a fentiekén túl örökbefogadással biztosították. A házasságot két család közötti tranzakciónak lehetne tekinteni, amelyben a házasulók szüleinek megegyezése volt elsődlegesen fontos. Annak ellenére, hogy a 1948 óta a család a felek, a férj és a feleség teljes jogegyenlőségén és egyenlő méltóságán nyugvó házasságra épül, s mára nagyon lecsökkent a többgenerációs, többgyermekes családok léte, mégis a házastársak egymás közötti viszonyait nagymértékben meghatározzák az évszázados hagyományok és szokások. Azért is alacsony továbbra is a válások száma, mivel a hagyományos gondolkodás az emberi kapcsolatok békés megőrzését és a nyilvános viták kerülését részesíti előnyben.

[52] Kína esetében a konfuciánus tanítás 1949 után szintén háttérbe szorult, s a családtervezési politika, az egygyermekes családok támogatása sem tudta különösen a családtagok egymási iránti felelősségtudatát, a szülők iránti gondoskodást és fokozott tiszteletet megszüntetni. A nemek egyenlőségének és a diszkrimináció megszüntetésének folyamata Japánhoz hasonlóan fokozatosan érvényesül, akár a nők vagyoni helyzetét, felsőoktatási részarányát vagy foglalkoztatási adatait nézzük.

3.4. A jogértelmezés szerepe

[53] A közvetítői eljárások népszerűségének egyik további okát éppen az jelenti, hogy az eljárás során a feleknek az ésszerűség elve szerint kell eljárniuk. Ez pedig kisegítő szerephez juttatja az eset körülményeire vonatkozó jogszabályok alkalmazását.

[54] A jogértelmezés, a bírói jogalkalmazás kereteit az adott jogesetre irányadó jogszabályok határozzák meg. Japánban a magánjog terén elég a polgári törvénykönyvre utalni, amely a felek egyező akarata esetén a jogszabállyal ellentétes szokások alapján való bírói határozathozatalt is lehetővé teszi.^[47] Kína esetében pedig a polgári törvénykönyv biztosítja a törvénytől eltérő helyi szokások figyelembevételét.

[55] A japán közjog terén az alkotmány békeklauszuláját (9. cikk) érdemes idézni, mivel az világos és egyértelmű kifejezést adja annak, hogy Japán mindörökké lemond a háborúindítás jogáról, és e célból nem tart fenn hadsereget, sem szárazföldi, sem légi, sem vízi haderőt. A cikk 1946 elején íródott, amikor a békevágy áthatotta a világ egy jelentős részét is. Ugyanakkor néhány évvel később – a Kínai Népköztársaság kikiáltása, majd a koreai háború kirobbanása után – nemcsak egyre távolibbnak, de anakronisztikusnak is tűnt, hogy – Douglas MacArthur főparancsnok szavaival élve – Japánnak Kelet-Ázsia Svájcává kell válnia.^[48]

[56] Az alkotmány több mint hetven éve^[49] tartalmaz egyértelmű és kifejezett, a háborút és a fegyveres haderőt elutasító pacifista rendelkezéseket, s mégis az elmúlt időszak ezen vitái egészen addig jutottak el, hogy az alkotmány 9. cikkével nem összeegyeztethetetlen a kollektív önvédelemhez való jog gyakorlását biztosító törvény.^[50] Ezen értelmezés előzményeihez hozzátartozik, hogy a Legfelsőbb Bíróság több korai határozatában foglalkozott az ún. nemzeti önvédelmi erő alkotmányosságának kérdéskörével, és egyetlen esetben sem állapított meg alkotmányellenességet.^[51]

4. A jogrendszercsoporton belüli jelentősebb eltérések

[57] A mai kifejezéssel élve kelet-ázsiai jogrendszercsoport a XIX. századig lényegében a konfuciánus etikát tükröző, alapvetően kínai normarendszer keretein belül és hatása alatt formálódott. A kínai és a konfuciánus dominancia alapvetően a XIX. század közepétől ment át lényegi változáson, hiszen Japán a Meiji-fordulattal és a restaurációval a nyugati, elsősorban ->a [kontinentális jogrendszerek](#) fogalomrendszerét és törvénykönyveit tette a jogi modernizáció alapjául. Paradox módon a „nyugati jogi kultúrát” Kína első modernizációs törekvéseinél a XX. század első éveiben éppen japán jogtudósok és kódexek révén ismerhette meg, míg Koreában szintén japán közvetítéssel – a megszállás eredményeként – születtek az első nyugati mintájú törvénykönyvek.

[58] Japán esetében pedig a második világháború utáni megszállás egyértelmű amerikai hatást eredményezett, első helyen az új alkotmány megalkotásával, valamint a ->[demokrácia](#), a szabad verseny és a nemek közötti jogegyenlőség elvének megfelelő jogszabályok elfogadásával. Az eltéréseket a kínai és japán jogfejlődés között a fentiekén túl Korea megszállása, Dél- és Észak-Korea jogfejlődése is híven példázza.

[59] A hosszú évezredes kínai hatás és az elmúlt 100–150 évben végbement nyugati hatás alapján kísérletet kell tennünk elsősorban a kelet-ázsiai jogrendszereknek a világ jogrendszerei közötti besorolás meghatározására.

[60] A nyugati jogtudománynak a világháborút követő első műveiben a japán jog – a vallási normák társadalomban betöltött szerepe alapján – az ázsiai jogrendszer tagja, és a német jognak a japán magánjogi kodifikáció során kifejtett hatása nyomán egyszerűen a távol-keleti német jog.^[52]

[61] A jogösszehasonlítás klasszikusai^[53] a japán jogot minden esetben a kínai joggal egy csoportba helyezik. David a japán jogot a kínai joggal együtt a vallási és hagyományos jogrendszerek között mutatja be.^[54] Zweigert és Kötz pedig a távol-keleti jogcsaládba sorolt japán és kínai jog esetén a

jogcsalád egyik fő jellemvonásának a peres eljárásokkal szemben előnyben részesített alternatív vitarendezés nagy szerepét tartja.^[55]

[62] Oda professzornak először az 1990-es évek elején megjelent alapműve szakít mind a nyugati jogtudomány többségének, mind Noda professzornak az álláspontjával. Kifejti, hogy a japán jog már a Meiji-korszakban eltávolodott a kínai jogtól, hiszen a Tokiói Császári Egyetem első, angol nyelven publikáló jogászprofesszora, a japán polgári törvénykönyv végleges változatának egyik megalkotója, Nobushige Hozumi már a XIX. század végén leszögezte, hogy a japán jog az európai jogcsaládba tartozik.^[56] Továbbá az írott és az érvényesülő jog között meglévő egyes különbségek túlhangsúlyozása gyakran a japán jog misztifikálásához vezet. Oda szerint a modern japán jogrendszer egyértelműen – egyes amerikai jogintézményekkel keveredve – a római-germán jogcsalád tagja.

[63] Kína esetében a nyugati hatás döntően nem a római-germán vagy az angolszász jogrendszereket jelentette, hanem 1949 után a szovjet jog dominanciáját, ami a jog legfontosabb szerepének a kommunista államrend fenntartását és a pártérdek érvényesülését tekintette.

[64] Az elmúlt százötven év recepciós hullámai és kodifikációs eredményei Japánt, Kínát és Dél-Koreát formálisan a római-germán jogrendszer részévé tették, amihez Kína esetében jelentős szocialista jogi hatás is párosul, a kulturális, az ideológiai és a történeti tényezők együttes vizsgálata alapján mégis a kelet-ázsiai jogrendszercsoportba sorolhatóak, amelynek megkülönböztető jegye a peres eljárások alacsonyabb száma, a jogviták kerülése és a jogi normákkal szembeni idegenkedés.

5. JEGYZETEK

[1] Konrad ZWIEGERT – Hein KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*, Tübingen, Mohr Siebeck, ³1996, 289–291.

[2] Chongko CHOI: *The Foundations of East Asian Jurisprudence*.

[3] Yosiyuki NODA: „The Far Eastern Conception of Law” in René David (főszerk.): *International Encyclopaedia of Comparative Law vol. 2. The Legal Systems of the World, Their Comparison and Unification*, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1971, 120–137.

[4] Lásd (3. j.) „One who belongs to the Far East still wonders whether the East really exists as a cultural entity [...]. For this reason it is very difficult to present a single conception of law which could be said to be common to all these civilizations”.

[5] Lásd CHOI (2. j.).

[6] Derk BODDE – Clarence MORRIS: *Law in Imperial China*, Philadelphia, University of Pennsylvania, 1973, 19–23.

[7] Jianfu CHEN: *Chinese Law: Context and Transformation*, Leiden, Martinus Nijhoff, 2008, 8–17.

[8] Lásd CHEN (7. j.) 18–19.

[9] Masahide BITŌ: *The Edo period. Early Modern and Modern in Japanese History*, Tokio, Tōhō Gakkai, 2006, 22.

[10] Lásd BITŌ (9. j.) 48–54.

[11] Conrad TOTMAN: *Japán története*, Budapest, Osiris, 2006, 306–307.

[12] Az első európai kapcsolatot 1542-ben egy Japánba tévedt portugál hajó jelentette, amelyet több másik is követett, így fellendültek a kereskedelmi kapcsolatok a portugálok mellett a spanyolokkal, a hollandokkal és az angolokkal. A kereskedők mellett misszionáriusok, köztük például Xavéri Szent Ferenc, is érkeztek a felkelő nap országába, akik a kereszténységet kezdték hirdetni. Néhány évtized

alatt több százezren tértek át a kereszténységre, s püspökség létrehozása érdekében még egy japán küldöttség is járt V. Pál pápánál, ám mire visszatértek Japánba, a *sógun* elrendelte a keresztények üldözését. A Nagaszaki közelében lévő Simabarában a korszak egyik legjelentősebb, 30 000 keresztényt számláló parasztlázadása robbant ki, amelyet 1637-ben fojtottak vérbe a hatóságok. Lásd Michael COOPER (szerk.): *An Anthology of European Reports on Japan, 1543–1640*, Michigan, Center for Japanese Studies, 1995, 193–195.

[13] Yosiyuki NODA: *Introduction to Japanese law*, Tokyo, University of Tokyo Press, 1992, 172–176.

[14] Lásd CHOI (2. j.).

[15] SZERDAHELYI István: „Japán és a környező világ az újkorban – Gondolatok Japán geopolitikai helyzetéről” in Maszanori JAMADZSI (szerk.) *Irodalom, kultúra és társadalom a középkor és kora újkori Japánban*, Budapest, ELTE, 1997, 72.

[16] Hideo NAKAMURA: „Die Rezeption des deutschen Rechts in Japan – insbesondere auf dem Gebiete des Zivilprozeßrechts” *Zeitschrift für Zivilprozeß* 1971/84, 76.

[17] Eric A. FELDMAN: *The ritual of rights in Japan*, Cambridge, Cambridge University, 2000, 19–21.

[18] Wilhelm RÖHL: „Deutsche Juristen in Japan: Otto Rudorff” *Zeitschrift für Japanisches Recht* 1998/5, 57.

[19] Kazuhiro TAKII: *The Meiji Constitution*, Tokyo, International House of Japan, 2007, 149–161.

[20] Shōichi KOSEKI: *The Birth of Japan's Postwar Constitution*, Boulder, Westview, 1997, 134–136; Lawrence BEER – John MAKI: *From Imperial Myth to Democracy*, Tokyo, University Press of Tokyo, 2002, 78–84.

[21] Teruya ABE: „Die Entwicklung des modernen Parlamentarismus in Japan” in Helmut COING – Ryuichi HIRANO – Zentaro KITAGAWA – Junichi MURAKAMI – Knut Wolfgang NÖRR – Thomas OPPERMAN – Hiroshi SHONO (szerk.): *Die Japanisierung des westlichen Rechts*, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1990, 17–18.

[22] Hans H. BAERWALD: *Japan's Parliament: An Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press, 12–15.

[23] Percy R. LUNEY: „The judiciary: Its Organization and Status in the Parliamentary System” in Percy R. LUNEY – Kazuyuki TAKAHASHI (szerk.): *Japanese Constitutional Law*, Tokyo, University of Tokyo Press, 1993, 140–144.

[24] Alice ERH-SOON TAY: *Law in China, Imperial, Republican, Communist*, Sydney, University of Sydney, 1986, 7–9; CHEN (7. j.) 23–30.

[25] Hyeong-Kyu LEE: „Die Rezeption des Zivilrechts in Ostasien” *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* 1987 vol. 86, 166–170.

[26] CHEN (7. j.) 26–27.

[27] CHEN (7. j.) 26.

[28] A kereskedelmi jogi törvény (1931), a polgári eljárási kódex (1932), és a telekkönyvi rendtartás (1930).

[29] LEE (25. j.) 170–171; CHEN (7. j.) 32–37.

[30] René DAVID: *A jelenkor nagy jogrendszerei*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977, 428.

[31] JORDÁN Gyula: „Kína modernizációja” *História* 2006/1; CHEN (7. j.) 86–88.

[32] „Japanese do not like law.” Lásd NODA (13. j.) 160.

[33] Lásd DAVID (30. j.) 424.

[34] Luke T. LEE – Whalen W. LAI: „The Chinese Conceptions of Law: Confucian, Legalist, and Buddhist”

in VARGA Csaba: *Összehasonlító jogi kultúrák*, Budapest, Osiris, 2000, 179–180.

[35] Lásd LEE-LAI (34. j.). 181.

[36] Lásd LEE-LAI (34. j.).

[37] Lásd CHOI (2. j.)

[38] Hideo TANAKA: „The Role of Law in Japanese Society: Comparisons with the West” in Koichiro FUJIKURA (szerk.): *Japanese Law and Legal Theory*, New York, New York University Press, 1996, 288–292.

[39] Lásd NODA (13. j.) 159–161.

[40] Lásd TANAKA (38. j.) 288–290.

[41] Takeyoshi KAWASHIMA: „Dispute Resolution in Contemporary Japan” in Arthur Taylor VON MEHREN (szerk.): *Law in Japan. The Legal Order in a Changing Society*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1963, 41–44.

[42] John O. HALEY: „The Myth of the Reluctant Litigant” *Journal of Japanese Studies* 1978/4, 359–390; Masayuki YOSHIDA: *The Reluctant Japanese Litigant. A new Assessment*, 2003.

[43] YOSHIDA (42. j.); Hideo TANAKA: „Jittei hōgaku nyūmon” [Introduction to the Study of Positive Law] in Hideo TANAKA (szerk.): *The Japanese Legal System*, Tokyo, University of Tokyo Press, 1976, 492–495.

[44] Hiroshi ODA: *Japanese law*, Oxford, Oxford University Press, ³2009, 201–202; Mojuro TONOOKA: „The Development of the Family Law in Modern Japan” *Comparative Law Review* 1965/2, 224–220.

[45] 1898. évi 9. törvény a japán polgári törvénykönyv negyedik és ötödik könyvéről (öröklési jog). Megjegyzendő, hogy az első három könyvét a kódexnek az 1896. évi 99. törvénnyel hirdették ki. A családjogi és az öröklési könyvek az elhúzódó kodifikációs vita kerültek később elfogadásra. A viták középpontjában éppen a patriarchális család intézménye állt.

[46] 1947. évi 222. törvény.

[47] Polgári törvénykönyv 92. cikk. Lásd NODA (13. j.) 219; ODA (44. j.) 51.

[48] *The New York Times* 1949. március 2. 8, idézi John W. DOWER: „Occupied Japan and the Cold War in Asia” in Michael J. LACEY (szerk.): *The Truman Presidency*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, 387.

[49] Az alkotmánymódosítás kérdése lényegében annak elfogadása óta napirenden van Japánban, de az utóbbi három évben a vita új megvilágításba került. Lásd TAMÁS Csaba Gergely: „Alkotmánymódosítás a parlament mellőzésével? Az alkotmányértelmezés dilemmái Japánban” *Parlamenti Szemle* 2017/1, 125–137.

[50] Daisuke AKIMOTO: „Exercising the Right to Collective Self-Defense? An Analysis of Japan’s Peace and Security Legislation” *Journal of Japanese Law* 2016/41, 140. E téren kiemelendő azért, hogy a törvény megszületett, de a bírói értelmezés még nem juthatott nyugvópontra.

[51] Robert L SEYMOUR: „Japan’s Self-Defense: The Naganuma Case and Its Implications” *Pacific Affairs* 1974-1975/4, 421–426.

[52] Adolf F. SCHNITZER: *Vergleichende Rechtslehre*, Basel, Verlag für Recht und Gesellschaft, 1945, 271; Pierre ARMINJON – Baron Boris NOLDE – Martin WOLFF: *Traité de droit comparé*, Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1950, 427, idézi Oda (44. j.) 3–4.

[53] Lásd DAVID (30. j.); ZWIEGERT-KÖTZ (1. j.) 289–296.

[54] DAVID (30. j.).

[55] Lásd ZWEIGERT-KÖTZ (1. j) 290.

[56] Hitoshi AOKI – Nobushige HOZUMI: „A Skillful Transplanter of Western Legal Thought into Japanese Soil” in Annelise RILES (szerk.): *Rethinking the Masters of Comparative Law*, Oxford–Portland, Oregon, Hart, 2001, 129–132.